

ROZHLEDY

NIKOLETA MERTO VÁ*

Genéza protoneografie v akademické rusistice 18. století¹

MERTO VÁ, N.: The genesis of protoneography in academic Russian studies of the 18th centuries. *Slavica Slovaca*, 56, 2021, No 2, pp. 226-241 (Bratislava).

The aim of the overview study is to describe, define and analyze Russian lexicographic works in academia, which from the beginning of the 18th century to the end systematically and non-systematically focused on summarizing and fixing neological forms in Russian (neosemantisms and lexical neologisms). We consider the given period to be protoneographic and protoneological, up to the complex refinement of separate neological and neographic issues. As part of the description and summarization of authoritative neographic works, we focus on strictly oriented dictionaries of neologisms (own dictionaries of neologisms), dictionaries of neologisms implemented in bilingual translation and interpretation dictionaries, in some cases also in trilingual ones. We consider the mentioned neographic works to be relevant for the further genesis of Russian neographic academic production. Each of the lexicographic and neographic primary and secondary sources presented and analyzed by us was processed *de visu*.

Russian neography, neography, neologisms, dictionaries of neologisms.

0 Úvod

Cieľom predkladanej štúdie je deskripčia, definícia a analýza ruských lexikografických prác v akademickom priestore, ktoré sa od počiatku 18. storočia až do jeho konca systematicky a aj nesystémovo zameriavali na spracovanie neologických pomenovacích jednotiek (jednoslovných, viacslovných aj neosémantických). Dané obdobie, až do komplexného vycizelovania samostatnej vlastnej akademické neologickej a neografickej problematiky považujeme za protoneografické a protoneologické. Lexikografické diela z obdobia 18. storočia (napríklad, *Lexikón nových slov podľa abecedy* (pred r. 1725); *Slovník trojjazyčný* (resp. *Lexikón Polikarpova*) (1704)) síce nepredstavujú vlastné slovníky neologizmov, ale neologickú lexiku vo svojej slovníkovej báze obsahujú a fixujú. Vedecké diskusie významných ruských filológov vo vzťahu k statusu neologizmu však badáme najmä v 19. storočí a týkajú sa predovšetkým postupného prehodnocovania tendencií jazykového purizmu či dokonca akceptácie neologických pomenovaní v ich lexikografických dielach.²

* Mgr. Nikoleta Mertová, PhD., Inštitút rusistiky, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov, nikoleta.mertova@unipo.sk

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0046.

² Samotný termín *neologizmus* (predtým označovaný termínom *нововведение*) bol prvýkrát zafixovaný v slovníku *Vreckový slovník cudzích slov* (v ruskom origináli Кириллов, Н. С.: Карманный словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка, издаваемый Н. Кириловым. Санкт-Петербург: Типография Губернского правления, 1845) Nikolaja Sergejeviča Kirillova, publikovaného v roku 1846. Heslo *neologizmus*, ktorý v danom slovníku spracoval Michajl Vasil'jevič Butaševič-Petraševský bol, ako naznačuje sám autor hesla, až do tohto jeho vymedzenia definovaný ako označenie pre nové a „nevydarene prevzaté slová“ (*неудачные нововведения*).

Vzhľadom na fakt, že ruská neografia sa ako autonómna disciplína etablovala až počiatkom 70. rokov 20. storočia,³ sústreďujeme svoju pozornosť na tie lexikografické diela ruskej akademickej sféry, ktoré naznačujú jej prvopočiatky a dlhodobé diskusie akademickej obce vo vzťahu k statusu nových pomenovaní v jazyku. V rámci deskripcie a sumarizácie autoritatívnych lexikografických prác sa zameriavame na analýzu miery a formy fixácie neologizmov, implementovaných do dvojazyčných, v niektorých prípadoch aj do trojjazyčných a viacjazyčných, prekladových, encyklopedických a výkladových slovníkov.⁴ Uvedené neografické práce považujeme za relevantné pre samotný vznik a ďalšiu genézu ruskej lexikologickej, lexikografickej a neografickej akademickej produkcie. Každý z lexikografických a neografických primárnych a sekundárnych zdrojov, ktorý prezentujeme a analyzujeme, bol spracovaný de visu. Slovníky, ktoré analyzujeme, sú zoradené chronologicky.

Mnohé z lexikálnych jednotiek, ktoré boli zafixované v slovníkoch a lexikografických dielach 18. a 19. storočia, súčasný nositeľ jazyka prirodzene neinterpretuje ako neologizmy, pretože sa kontinuálne včlenili do bežnej reči a spisovného jazyka, t. j. v súčasnom jazyku absentuje príznak ich novosti. Je teda evidentné, že koncept neologizmu musí byť interpretovaný z diachrónneho aspektu – z pozície a kontextu doby, v ktorej vznikol a v ktorej sa prostredníctvom lexikografických diel aj zafixoval.

Neologizmus chápeme v súlade s koncepciou Nadeždy Zacharovny Kotelovovej ako nové slovo, čiže „ako vlastné nové slová, novovytvorené alebo prevzaté z iných jazykov, ako aj slová, známe v [ruskom] jazyku aj skôr, používané však obmedzene, za hranicami spisovného jazyka, alebo tie, ktoré sa v jazyku prestali aktívne používať a v súčasnosti patria medzi bežne používané a takisto odvodené slová, ktoré akoby existovali v jazyku potenciálne a boli vytvorené v posledných rokoch od dávno existujúcich slov podľa známych vzorov (registrujú ich písomné pramene posledných rokov).“⁵ Východiská konkrétne-historickej teórie neologizmov N. Z. Kotelovovej sa opierajú o príznak novosti (neologickosti) slova, avšak keďže je „pojem neologizmu historický a relatívny“,⁶ pri analýze neologickosti slova musíme slovo nevyhnutne definovať z aspektu troch konkretizátorov: 1. temporálny konkretizátor, 2. konkretizátor príslušnosti slova k jazykovému priestoru, 3. typologická charakteristika neologického slova (neolexémy, neose-

M. V. Petraševský so zaužívaným označením a chápaním neologizmu kategoricky nesúhlasí: „Neologizmus. Používa sa najmä pre označenie nových a nevydarené prevzatých slov, nezodpovedajúcich duchu jazyka, ktorý tieto nové slová preberá. Príkladom vydarené prevzatých slov sú: *человѣчность* (ľudskosť), *общественность* (verejnosť), *общность* (jednotnosť), *общение* (dorozumievanie), *гражданственность* („občianskosť“, civilita), vlastné ruské alebo prevzaté z cudzích jazykov: *солидарность* (solidarita), *цивилизация* (civilizácia), *социальный* (sociálny), *социалисты* (socialisti), *ассоциация* (asociácia). Lepším dôkazom vydarenosti a nevyhnutnosti preberania slov z iných jazykov môže byť samotný tento slovník. Príkladom nevydarených neologizmov môžu byť slová ako *самость* (jedinečnosť) alebo *самичность* („jedinskosť“) prevzaté alebo odvodené zo slovanského jazyka rusofilmi alebo panslavistami.“ (s. 236). V hesle *неология* M. V. Petraševský diskutuje o pozícii neologizmov v ruskom jazyku vôbec: „Obsahují současné jazyky – orgány alebo príznaky prejavov rozumnosti (vedomia) v človeku, všetky potrebné formy pre označenie rôznorodých objavov vedomia a uvedomelosti v človeku? Na všetky tieto otázky musíme dať odpoveď odmietavo-presvedčivú: pre rozvoj spoločnosti je neológia a novotvary (*неология* и *нововведения*) akéhokoľvek typu absolútne nevyhnutná (pozri bližšie slová *новация* (novácia), *новаторь* (novátor), *новаторство* (novátorstvo) a *реновация* (renovácia))“ (Кириллов, Н. С.: Карманный словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка, издаваемый Н. Кириловым, s.d., s. 236).

³ Попова, Т. В.: Русская неология и неография. Екатеринбург: ГОУ ВПО УГТУ–УПИ, 2005. 96 s.

⁴ Ako príklad môže dobre poslúžiť slovník kolektívu zostavovateľov D. S. R. Damaskina, H. L. Ch. Bacmeistera (Login Ivanovič), J. J. Weitbrechta, P. S. Pallasa, A. M. M. Voroncova, I. A. Šfarkina s názvom Сравнительные словари всех языков и наречий, собранные десницею всевысочайшей особы. В Санктпетербурге: Печатано в типографии у Шнора, 1787–1789.

⁵ Котелова, Н. З.: Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов, In Котелова, Н. З. (ed.): Новые слова и словари новых слов. Ленинград: Наука, 1978, s. 5–26 (s. 7).

⁶ Головин, Б. Н.: Общее языкознание. Москва: Высшая школа, 1966, s. 91.

мемы и неологизмы).⁷ *Neológiu* na báze uvedeného chápeme ako disciplínu, zaoberajúcu sa výskumom neologizmov. Neografia, resp. neologická lexikografia, zameraná na tvorbu a zostavovanie slovníkov, tak predstavuje subdisciplínu neológie a súčasne komplementárnu súčasť lexikológie a lexikografie. *Neografia* sa ako subdisciplína neológie sústreďuje na lexikografickú deskripciu neologizmov jazyka a zahŕňa: „1) zaradenie inovácií do riadneho vydania (alebo reedície) výkladového slovníka živého spisovného jazyka; 2) zostavenie doplnených vydání (alebo príloh) k skôr vydaným slovníkom; 3) skoncipovanie špeciálnych slovníkov nových slov“.⁸

Neológia ako vedná disciplína v ruskom akademickom priestore sa formuje koncom 60. rokov 20. storočia, neografia v 70. rokoch 20. storočia a v 80. a 90. rokoch sa profilujú špeciálne smery, ktoré skúmajú neologizmy z rôznych aspektov: psycholingvistická teória neologizmov, lexikografická teória, denotačná teória, štruktúrna teória a konkrétne-historická teória N. Z. Kotelovovej.⁹

1 K problematike formovania protoneografických snáh v 18. storočí a neograficky orientované práce tohto obdobia v ruskom náučnom diskurze

Lexikálne výpožičky, vznik a preberanie nových slov či významov z iných jazykov nie sú procesmi, ktoré by boli pre akýkoľvek jazyk neprirodzené. V ruskom jazykovom prostredí sa explicitnejšie tieto procesy (prebiehajúce viac menej postupne a prirodzene) objavujú už v druhej polovici 17. storočia, čo priamo súviselo so sociálno-politickými, ekonomickými a kultúrnymi reformami, ktoré prebiehali v Ruskom impériu. Samotná produktívna lexikografická činnosť sa v ruskom akademickom prostredí profiluje už začiatkom 18. storočia v období národného a kultúrneho obrodovania, čo nepochybne súviselo so zvýšeným dopytom po odbornej a náučnej literatúre z oblasti filozofie, diplomacie, obchodu, vedy a kultúry. Istá absencia týchto zdrojov spôsobila nárast záujmu o prekladovú literatúru z cudzích jazykov, ktorej komplementárnou súčasťou boli najmä paratextové prekladové (dvoj- a viacjazyčné) a výkladové slovníky. Ruská lexikografia 18. storočia sa v porovnaní s predchádzajúcim storočím vyznačuje zvýšenou produkciou a rôznorodosťou lexikografických zdrojov. V priebehu rokov 1700 – 1800 bolo publikovaných 277 slovníkov a lexikónov rôzneho typu – všeobecné, špeciálne, jednojazyčné a viacjazyčné výkladové, slovníky cudzích slov, viacjazyčné prekladové, filologické, encyklopedické, školské, abecedné, tematické.¹⁰ Sedemdesiat slovníkov, z ktorých prevažnú časť tvoria lexikografické práce prekladového typu, obsahuje ekvivalenty v nemeckom, francúzskom, holandskom, anglickom a talianskom jazyku, pričom, napríklad, rusko-nemeckých bolo publikovaných dvadsať a rusko-francúzskych štrnásť.¹¹

1.1 Slovník trojjazyčný Fjodora Polikarpoviča Polikarpova-Orlova

Unikátny *Лексикон трехязычный*¹² – *Slovník trojjazyčný*, nazývaný aj *Лексикон Поликарпова* predstavuje prvé autorské vydanie trojjazyčného slovníka cirkevnoslovanského (aj ruského),

⁷ Котелова, Н. З.: Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов, с. д., s. 14-18.

⁸ Алаторцева, С. И.: Словари новых слов. In Сорокалетов, Ф. П. (отв. ред.): История русской лексикографии. Санкт-Петербург: Наука, 1998, s. 485-503.

⁹ Попова, Т. В.: Русская неология и неография, с. д.

¹⁰ Pozгі bližšie Вомперский, В. П.: Словари XVIII века. Москва: Наука, 1986.

¹¹ Биржакова, Е. Э.: Русская лексикография XVIII века. Российская академия наук; Институт лингвистических исследований. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2010, s. 192.

¹² Поликарпов-Орлов, Ф. П.: Лексикон трехязычный, сиречь речений славянских, эллино-греческих и латинских сокровищ из различных древних и новых книг собранное и по славянскому алфавиту в чин расположенное. Москва: Типография Царская, 1704. Dostupné na internete: <https://kp.rusneb.ru/item/reader/leksikon-treazychnyy-sirech-recheniy-slavenskih-ellinogrecheskikh-i-latinskikh-sokrovishche>

gréckeho a latinského jazyka¹³ ruského spisovateľa a lexikografa Fjodora Polikarpoviča Polikarpova-Orlova¹⁴ a bol publikovaný Moskovským tlačiarenským dvorom v roku 1704. Zvláštnosťou typografickej charakteristiky slovníka je jeho rozsah, náročnosť v zmysle obsiahnutia a spracovania značného počtu lexikálnych jednotiek. Je evidentné, že do roku 1704 Moskovský tlačiarenský dvor publikáciu v takomto rozsahu a s analogickým technickým spracovaním nevydal. Slovník síce nepredstavuje typologizovaný neologický slovník, vo svojom lexikálnom spracovaní a štruktúre však neologizmy obsahuje. Penzum lexiky zahŕňa 17 382 lexikálnych jednotiek (jednoslovných pomenovaní aj frazeologizmov) a obsahuje bohatý jazykový materiál frazeológie, všeobecnej a špeciálnej ruskej (vrátane neologických tvarov) a cirkevnoslovanskej lexiky konca 17. a začiatku 18. storočia. Štruktúra slovníka je simplicítna, heslá sú usporiadané v abecednom poradí, písané v cirkevnoslovanskom jazyku s prekladom do gréckeho a následne do latinského jazyka. Slovník uvádza jednoduchú a rozšírenú charakteristiku hesla s prekladovými ekvivalentmi a obsahuje: 1. východiskový tvar základnej lexémy v cirkevnoslovanskom jazyku, 2. prekladový ekvivalent v gréckom jazyku a 3. prekladový ekvivalent v latinskom jazyku. V niektorých prípadoch autor v sekcii *1. východiskový tvar základnej lexémy v cirkevnoslovanskom jazyku* uvádza kompozitné tvary, fakultatívne je štruktúra hesla doplnená o prechýlené tvary, respektíve aj s uvedením definície, prípadne širšieho kontextu použitia a komunikačno-pragmatickej charakteristiky lexémy.

Exemplifikácie usporiadania hesiel:

Jednoduché

(jednoslovné pomenovania s jedným prekladovým ekvivalentom)

Αρωματικός

Αρωματικός

Aromaticus

Rozšírené

(viacslovné pomenovania s prekladovým ekvivalentom a definíciou)

Αποπληξία недъгъ, ἀποπληξία,

apoplexia, eß Bupefaçtio neruorum tatius corporis cum priuatione fenfus & motus

¹³ V danom období vzniká aj *Номенклатор на латинскомъ, русскомъ и немѣцкомъ языкъ* (Slovník latinského, ruského a nemeckého jazyka), publikovaný v Amsterdame v Typografii Jana Thesinga (Tessing alebo Tesing) v roku 1700, autorom ktorého je Il'ja Kopijevskij (pre bližšie informácie o činnosti Jana Thesinga vo vzťahu k Petrovi Veľkému pozri zdroj: Okenfuss, Max J. Inauspicious beginnings: Jan Thessing, Amsterdam, and the origins of Petrine printing. In: Russia and the Low Countries in the eighteenth century (Rossija i Niderlandy v XVIII veke). Waagemans Emanuel (ed.): Groningen: Instituut voor Noord- en Oost-europese studies 1998, p. 15-24 (Baltic studies; 5); citované podľa Annual Bibliography of the History of the Printed Book and Libraries: Volume 30: Publications of 1999 and additions from the preceding years. Dept. of Special Collections of the Koninklijke Bibliotheek Springer Science & Business Media. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=GLigoebhrd8C&printsec=frontcover&hl=sk&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false). Kopijevského slovník predstavuje tematický latinsko-rusko-nemecký slovník, obsahujúci 46 tematických skupín slov a dve skupiny slov, koncentrované podľa gramatických príznakov. Tematické členenie podlieha číslovaniu; záhlavie je písané v latinskom, ruskom a nemeckom jazyku. Tematicky členené heslá sú rozdelené do troch stĺpcov, pričom východiskovým jazykom je latinčina. Ekvivalenty hesla sú zoradené nasledujúcim spôsobom: latinský, ruský a nemecký ekvivalent. Latinské heslá nie sú usporiadané abecedne a absenteje gramatická charakteristika heslových slov. Pre podrobnejšiu komparatívnu analýzu Polikarpovho slovníka a slovníka Kopijevského pozri bližšie štúdiu I. Kuznesovovej: Кузнецова, И. Е.: Об источнике „Номенклатора на русском, латинском и немецком языке“ Ильи Копиевского. In Бондарко, Н. А. – Казанский, Н. Н. (eds.): Индоевропейское языкознание и классическая филология. Санкт-Петербург: Институт лингвистических исследований РАН, 2009, №13, s. 319-325.

¹⁴ Fjodor Polikarpovič Polikarpov-Orlov (koniec 60-tych alebo začiatok 70-tych rokov 17. storočia – 1731). Ruský vedec, spisovateľ, filológ, vydavateľ, učiteľ Slovansko-grécko-latinskej akadémie (1694–1698), neskôr riaditeľ Moskovského tlačiarenského dvora. Predstaviteľ ruskej vysokej knižnej kultúry konca 17. storočia.

1.2 Lexikón nových slov podľa abecedy

Evidentne najvýraznejšie sa neologizačné tendencie v ruskom jazyku spájajú s tzv. „petrovskou epochou“, t. j. obdobím vlády ruského cára a imperátora Petra I.¹⁵ (zvaného „Veľký“), s pôsobením a fundamentálnymi reformami (náuky, vojenstva, námorníctva a armády, techniky, architektúry, sociálnych a politických procesov a religióznych zvyklostí) ktorého preniká do vtedajšieho ruského jazyka a kultúry množstvo nových slov, označení a pojmov (najmä z anglického a holandského jazyka, menšie množstvo slov pochádza z nemeckého a najmenej z francúzskeho jazyka). S petrovskými reformami sa už tradične spája aj prílev nových slov do ruského jazyka a nevyhnutnou požiadavkou ich osvojenia si ruskou spoločnosťou je aj vznik slovníka neologizmov, tzv. lexikónu¹⁶ s názvom *Lexikón nových slov podľa abecedy* (v ruskom origináli *Лексикон вокабулам новым по алфавиту*).¹⁷ *Lexikón*¹⁸ vznikol s vysokou pravdepodobnosťou pred rokom 1725 (nie neskôr)¹⁹ a obsahoval 503 nových slov. *Lexikón* nie je tematicky vnútorne členený a obsahuje rôznorodú lexiku (termíny z oblasti profesií, produkcie a výroby, sféry štátnej správy a kultúry či náučnú lexiku). Prvá časť slovníka sa zameriava na fixáciu termínov z oblasti administratívy a správy, napr. *администраторъ* (správca), *ассесоръ* (asesor, prísediaci na súde), *аудиторъ* (audítor), *инспекторъ* (inšpektor), *канцлеръ* (kancelár), *камергеръ* (kormorník), *бухгалтеръ* (účtovník); jeho druhá časť sa zameriava na termíny z oblasti námorníctva *адмираль* (admirál), *клавусъ* (kormidlo), *адмиралтейство* (admiralita), *галера* (galeja, galéra), *шаутбейнахъ* (generálmajor, čiže dôstojník nočnej služby);²⁰ tretia tematická časť zahŕňa termíny z oblasti vojenskej služby a všeobecnú lexiku. Každé heslo (prevzaté slovo) v *Lexikóne* disponuje 1. heslovým slovom, 2. výkladom významu, 3. ruským a cirkevnoslovanským ekvivalantom, prípadne 4. okazionálne vytvoreným neologizmom, 5. exemplifikáciou a 6. uvedením zdroja.

Autor pristupuje aj k analýze zdrojového (pôvodného) slova, od ktorého daný neologizmus vznikol (zahŕňa etymologický opis), pričom uvádza pôvodné jednotky v gréckom, anglickom, nemeckom, poľskom a holandskom jazyku vrátane primárneho zdroja, napríklad:

Аккредитовать, пол. akredytować (отъ фр. accrediter), уполномочивать. (Петр I) повелѣлъ тогда на Москвѣ отъ онаго (Шведского Короля) акредитованному (свѣрющего присланному) комисару ... о томъ объявить. Шафировъ. Разс. о в. съ К. XII. 24 стр.²¹

¹⁵ 1672–1725.

¹⁶ Termíny lexikón a slovník mali v ruskom jazyku viaceré varianty, napríklad, *словарь* (slovník), *речник*, *словотолк*, *словник*, *словотолковник*.

¹⁷ Online je digitalizovaná forma slovníka dostupná na internete: <http://www.klf.kpfu.ru/russlovar18-19/1vn/>

¹⁸ *Lexikón* bol publikovaný v tomto zdroji: Смирнов, Н. А.: Словарь иностранных слов, вошедших в русский язык в эпоху Петра Великого. In: Сборник ОРЯС. Санкт-Петербург, 1910, т. LXXXVIII, № 2, Приложение 1, с. 363–382. Sám autor obohatil slovník o ďalších 30 neologizmov, ktoré sa, podľa jeho názoru, používali v ruskom jazyku ešte pred Petrom I. (napríklad, *генераль* (generál), *комиссаръ* (komisár), *капитанъ* (kapitán), *графъ* (gróf) a pod.), prípadne v inej formálnej úprave (*герцогъ* – *арцыоугъ* (vojvodca), *каптенармусъ* – *капитанъ десть армесь* (kapitán), *квадрать* – *квадратумъ* (štvorec), *фельдфебель* – *февтвевоель* (feldvébel (poddôstojník v bývalých armádach))). Pozri bližšie: Обносский, С. П. – Бархударов, С. Г.: Хрестоматия по истории русского языка. Москва, 1948, ч. II, вып. 2, с. 47–65.

¹⁹ Вомперский, В. П.: Словари XVIII века. Москва: Наука, 1986, с. 19; Биржакова, Е. Э.: Русская лексикография XVIII века. Российская академия наук; Институт лингвистических исследований. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2010.

²⁰ Daným titulom (*шаутбенахт Петр Михайлов*) sa honosil aj Peter I., po smrti ktorého bol daný termín v ruskej námornej službe nahradený termínom *контр-адмирал* (kontraadmirál).

²¹ Смирнов, Н. А.: Словарь иностранных слов, с. d., с. 32.

Lexikón zaznamenal v danej dobe významný spoločenský ohlas, bol a dodnes je evidentným prínosom pre zachytenie korpusu vtedajšej lexiky a je odrazom inovačných lexikálnych a sémantických procesov petrovskej epochy aj napriek tomu, že nedokázal obsiahnuť a zafixovať všetky dovtedy používané neologické tvary a ich význam. Cudzojazyčné výpožičky či kalky z cudzích jazykov (*авангардия, авантаж, акорт, антидотон, блокада, бреш, валентир, галерия, desperation, декрет, инспектор, кондиция, конфирмация, монструм, нация*)²² a ich ruské ekvivalenty a synonymá demonštrovali implementáciu tejto lexiky do synonymického radu ruského jazyka (*индустрия – коварство, хитрость* (prefíkanosť, ľstivosť); *акция – голос, вопль, возгласение* (krik, výkrik, hlas); *ауксilia – помощь* (pomoc). Okrem simplicity štruktúry, v ktorej nachádzame jednoduché heslo s jeho ruským náprotivkom *Lexikón* zahŕňa aj komplexnejšiu charakteristiku významu lexémy, respektíve výklad, ktorý môžeme vnímať najmä z aspektu diachrónej dynamiky vtedajšej lexiky. Ide o význam nových slov interpretovaný súčasníkmi v historickom kontexte napríklad v prípadoch, ako uvádza Biržakovová „*живат* – да бы жив или здоров был (*vivat*; nech si živý a zdravý); *кватера* – постоянный двор, место, где кто на время живет (*hostines*, určený pre dočasné ubytovanie hostí); *аудиенция* – выслушание, или прием посла или кто иностранной о чем доносит (*audiencia*, príjem, vypočutie si posla alebo cudzinca, kto donáša (informáciu, pozn. autorky); *непарда* – крепкой котел, которой на дне имеет дырку и начинен порохом чем ворота разбивают (*pevný kotol s otvorom na dne, naplnený (pušným) prachom, ktorým sa brány rozbiehajú*)“.²³

Nezanedbateľný je aj fakt, že v charakteristike lexém neabsentuje graficky vyznačený prízvuk, čo umožnilo aj neskoršie diachróne výskumy, zamerané na modifikácie a postupnú stabilizáciu akcentologické formy slova, napríklad, *декрет, баталион, конфедерат, маршаль, модель*. *Lexikón* je prvý samostatný slovník neologizmov ruskej proveniencie, ktorý nemá charakter paratextového slovníka a ako uvádza V. P. Vomperskij,²⁴ bol zostavený Fjedorom Polikarpovičom Polikarpovom-Orlovom na pokyn Petra I. a rovnako predložený v rukopisnej forme Petrovi I. na ďalšie redakčné úpravy. V rámci hesiel prvých štyroch grafém ruskej abecedy (A, B, V, G), ktoré Peter I. redigoval, sa v autentickom texte *Lexikónu* vyskytujú jeho vlastnoručné poznámky, vyznačujúce sa exaktnosťou a presnosťou zachytenia pojmu a výkladu významu slov. Korpus slovníka a abecedné usporiadanie hesiel neboli spracované systematicky, niektoré heslové grafémy boli dokončené, iné nie. Celkovo z obsahu *Lexikónu* ostalo až 85 slov bez výkladu (t. j. 15 %).²⁵ Heslá sú v slovníku usporiadané abecedne prevažne podľa prvých dvoch alebo troch grafém slova. Nekoherentnosť v systéme abecedného zoradenia v rámci jednej heslovej grafémy otvára možnosť diskusie o tom, že *Lexikón* pozostával z viacerých samostatných častí a priebežne bol dopĺňaný o heslá, ktoré nemali vyšpecifikovanú systematickú grafickú následnosť, napr. po slove *бьер* (plachetnica) je zaradené slovo *барьер* (bariéra) a pod.²⁶

Do slovníka boli zakomponované aj slová, pochádzajúce z glosovaného prekladu Borisa Volkova (1710)²⁷ pôvodnej knihy Adriana Schonebecka *História rytierskych ráдов* (v ruskom origináli *История об орденах кавалерских*,²⁸ 1699) a *O vojnách Cézarových* (v ruskom origináli

²² Биржакова, Е. Э.: Русская лексикография XVIII века, с. д., s. 182.

²³ Биржакова, Е. Э.: Русская лексикография XVIII века, с. д., s. 182.

²⁴ Вомперский, В. П.: Словари XVIII века, с. д.

²⁵ Биржакова, Е. Э.: Русская лексикография XVIII века, с. д.

²⁶ Биржакова, Е. Э.: Русская лексикография XVIII века, с. д.

²⁷ Publikácia, zostavená Adrianom Schonebeckom na začiatku 17. storočia. Publikáciu, resp. jej prvú časť preložil Boris Volkov (nazývaná aj *Rytierskou knihou* (Книга кавалерская)) a bola vydaná v Типографии Московскеj v roku 1710.

²⁸ V origináli z roku 1710 *История о орденах или чинахъ воинскихъ паче же кавалерскихъ*.

О войнах Цезариевых). Ako tvrdí J. E. Biržakovová,²⁹ na báze tohto faktu možno predpokladať, že na zostavovaní *Lexikónu* mohol participovať aj samotný prekladateľ týchto publikácií Boris Volkov. Z toho je možné určiť aj časové rozpätie vzniku samotného *Lexikónu* – nie skôr ako v roku 1711 (keď sa objavil posledný preklad) a nie neskôr ako v roku 1725 (keď boli realizované redakčné zásahy Petra I.). Redakčné úpravy však ostali nedokončené (z dôvodu úmrtia Petra I. v roku 1725) a rukopis nebol v danom období odovzdaný do tlače. V roku 1910 však v Sankt-Peterburgu vychádza v Tlačiarňi Imperátorskej akademie vied v *Zborníku oddelenia ruského jazyka a slovesnosti Imperátorskej akademie vied*³⁰ rozsiahla štúdia N. A. Smirnova s názvom *Западное влияние на русский язык в петровской эпохе* a *Словник чуждых слов, превзятых до русского языка в эпохе Петра Великого*.³¹ Niekoľkokrát bol dokonca vydaný aj v *знатей Чítанке (Rukováti) histórie ruského jazyka* (v ruskom origináli *Хрестоматия по истории русского языка*) S. P. Obnorského a S. P. Barchudarova.³²

1.3 Kniha lexikón alebo Súbor slov podľa abecedy z ruského do holandského jazyka Jakova Vilimoviča Brjusa

Dalšou publikáciou, ktorá sa výrazne zasadila do kontextu lexikografickej a protoneografickej tvorby ruskej akademiekej sféry 18. storočia, je špecializovaný a svojím spôsobom a pôvodom špecifický slovník ruského vedca a štátnika škótskeho pôvodu Jakova Vilimoviča Brjusa³³ *Книга лексикон или Собрание речей по алфавиту с руссийского на голландский язык*, čiže *Kniha lexikón alebo Súbor slov podľa abecedy z ruského do holandského jazyka*, vydaný v Petrohrade v roku 1717). Brjusova *Kniha lexikón* komplexným spôsobom zachytáva inovačné a neologické tendencie jazyka petrovskej epochy, čo úzko súviselo jednak s praktickou spoločenskou požiadavkou a jednak, s aktuálnym stavom prekladovej a lexikografickej literatúry rusko-holandskej produkcie. Aktívne používanie holandského jazyka v petrovskej epoche sa až bytostne týkalo petrovských reforiem a rozvoja diplomatických, ekonomických, politických vzťahov a taktiež technologickej sféry v Ruskom impériu (najmä v oblasti námorníctva a moreplavectva). Napriek tomu, že išlo o úzky okruh ľudí, ktorí holandčinu komunikačne využívali, prekladové rusko-holandské slovníky sa tešili vysokému záujmu prekladateľov, tlmočníkov, diplomatov a obchodníkov. Špecifikom *Knihy lexikón* v komparácii s analogickými prekladovými a neologicky orientovanými slovníkmi je prítomnosť prevzatých lexém prioritne z holandského a nemeckého jazyka. Inojazyčné lexémy implementované do slovníka predstavujú približne

²⁹ Биржакова, Е. Э.: Русская лексикография XVIII века, с. d.

³⁰ Online je daný zdroj dostupný aj v elektronickej verzii tu: <https://www.prilib.ru/item/363838?>. Ako súčasť metalingvografického komplexu *Slovníky ruského jazyka XVIII storočia – prvej polovice XIX storočia* je *Лексикон вокабулам новым по алфавиту* dostupný aj v inej online elektronickej verzii, ktorá vychádza z vydania publikácie Smirnov, N. A.: *Словарь иностранных слов, вошедших в русский язык в эпоху Петра Великого*. In: *Сборник отделения русского языка и словесности. Т. LXXXVIII. № 2. Приложение 1*. Санкт-Петербург: типография Императорской Академии наук, s. 363-382. Základnými komponentami online verzie je samotný slovník neologizmov a komentár k spôsobu jeho tvorby.

³¹ V ruskom origináli Smirnov, N. A.: *Западное влияние на русский язык в петровскую эпоху*. In: *Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*; т. 88, № 2, Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1910, v ktorom publikuje 1. *Определение путей, которыми в петровскую эпоху шли заимствования из западно-европейских языков* a 2. *Словарь иностранных слов, вошедших в русский язык в эпоху Петра Великого*. Uvedený zdroj je v úplnej digitálnej verzii dostupný na internete: <http://elibr.shpl.ru/ru/nodes/67134-smirnov-n-a-zapadnoe-vliyanie-na-russkiy-yazyk-v-petrovskuyu-epohu-spb-1910-sbornik-otdeleniya-russkogo-yazyka-i-slovesnosti-imperatorskoy-akademii-nauk-t-88-2>

³² Smirnov, N. A.: *Словарь иностранных слов, вошедших в русский язык в эпоху Петра Великого*, с. d., s. 363-382; Обнорский, С. П. – Бархударов, С. Г.: *Хрестоматия по истории русского языка*. Москва, 1948, ч. II, вып. 2, с. 47-65.

³³ Ruský štátnik (1669–1735), diplomat, generál, vedec škótskeho pôvodu, jeden z hlavných spolupracovníkov Petra Veľkého; brat Roberta Brucea, prvého vojenského guvernéra Petrohradu.

10 % celého lexikografického komplexu, pričom až 75 % z nich tvoria lexémy holandskej proveniencie.³⁴ Mnohé z prevzatých lexém predstavujú fixáciu tých neologizmov, ktoré sa už v ruskom jazyku v aktívnej slovnej zásobe vyskytovali, napríklad, *абрикос, алебарда, амбра, бальзам, банделер, банкрот, багинет, вафель, гавань, галиот, гротта, гулден, дукастон, капер, кардамон, лавендель, ланцет, ливрея, макрель, ольстр, палисады, паргамент, плумаж, провиант, сумма, терпентин, тумба, циркул, цифирь, штемпель, шлюпка, фантана, фи́га, флаг, флот, форма, фрегат* a iné.³⁵

Brjusova *Kniha lexikón* z hľadiska štruktúry fixuje 3500 lexém a štruktúru hesiel prezentuje v takomto poradí: 1. heslové slovo v ruskom jazyku, 2. heslové slovo (ekvivalent) v holandskom jazyku, pričom ľavý stĺpec predstavuje sémantizujúcu (v ruskom jazyku) a pravý stĺpec sémantizovanú (v holandskom jazyku) lexému, ktorá definuje a tvorí slovníkové heslo³⁶.

Exemplifikácie usporiadania hesiel:

Амбарь товарной, или домъ, въ немже товары склады вають.

Pakhuijs. o.

Амбонъ, также мѣсто устроенное къ наказанію или казни.

Schavot. o.

Ардаки коренья, орѣхи земляныя.

Aardaker. m.

Банделерь, или зарядъ мушкетной.

Bandelier. m.

Брандерь, судно зажігательное.

Brander. m.

Špecifickou črtou *Lexikónu* je aj transliterácia lexém holandskej proveniencie, ktoré v pôvodnej ruskej a prevzatej neologickej lexike nemajú ekvivalent, napríklad, *аликрюик* – Alikruijk (ryba), *ардуин* – Arduijn (kameň), *спиринг* – Spiering (ryba), *камперфули* – Трава зовомая камперфули. Kamperfoeli (rastlina nazývaná Kamperfoeli), *шелфвиш* – Schelvisch (v súčasnom holandskom jazyku schelvis, druh tresky).³⁷

1.4 Nemecko-latinský a ruský lexikón Ehrenreicha Weissmanna³⁸

Osobitné miesto medzi lexikografickými dielami zaujíma cudzojazyčný prekladový slovník nového typu *Немецко-латинский и русский лексикон* Ehrenreicha Weissmanna ako prvá filologická publikácia Petrohradskej akadémie vied. Súčasne, je prvým adekvátnym lexikografickým spracovaním nemeckého jazyka, výsledkom sumarizačnej práce v rámci spracovania lexikálno-frazeologického fondu, v ktorej sa E. Weissmann sústredil na diferenciaciu knižnej a hovorovej reči ruského národa. Weissmannov slovník vychádza v Petrohrade v roku 1731 s úplným názvom *Немецко-латинский и русский лексикон купно с первыми началами рускаго языка к общей пользе при имп. Академии наук печатию издан*. Preklad ekvivalentov do ruského jazyka realizovali I. I. Il'jinskij, I. P. Satarov a I. S. Gorlickij, editorom prekladov bol V. Adodurov. V roku 1782³⁹ vychádza druhé vydanie slovníka výrazne doplnené a rozšírené o ruské a latin-

³⁴ Биржакова, Е. Э.: Русская лексикография XVIII века, с. d.

³⁵ Биржакова, Е. Э.: Русская лексикография XVIII века, с. d., s. 58.

³⁶ Биржакова, Е. Э. – Воинова, Л. А. – Кутина, Л. Л.: Очерки по исторической лексикологии XVIII века. Языковые контакты и заимствования. Ленинград: Издательство «Наука», Ленинградское отделение, 1972, с. 50-53; 174-176.

³⁷ Биржакова, Е. Э.: Русская лексикография XVIII века, с. d., s. 59; s. 195.

³⁸ Вейсман, Э.: Немецко-латинский и русский лексикон: Купно с первыми началами рускаго языка к общей пользе. При Имп. Академии наук печатию издан. Перевели на русский язык И. И. Ильинский, И. П. Сатаров и И. С. Горлицкий. St. Petersburg: Gedr. in der Kayserl. Acad. der Wissenschaften Buchdruckerey, 1731.

³⁹ Porovnanie dvoch redakcií Weissmannovho slovníka z roku 1731 a 1782 poukázalo na výrazné diferencie jazykovej genézy, týkajúcej sa najmä lexikálno-sémantickej štruktúry ruského jazyka v 18. storočí. Na základe objektívnych číť boli stanovené fundamentálne tendencie vo vývine ruského jazyka, najmä však lexikálnej, sémantickej a štylistickej roviny jazyka. Išlo predovšetkým o výrazný nárast *lexikálnych neologizmov*, archaizáciu niektorých lexém, sémantickú

ské ekvivalenty (s dôvetkom *значно преумноженный*, v preklade – výrazne doplnený) a v roku 1799 ďalšie vydanie (dotlač) značne doplnené o ďalšie latinské ekvivalenty.

Weissmannov slovník je štruktúrovaný jednoducho a prioritne ako paratextový trojjazyčný prekladový slovník nemeckého, latinského a ruského jazyka. Slovník môžeme považovať za bezprostredné vyjadrenie inovačných tendencií v ruskom jazyku danej epochy. Vychádza z pôvodných nemeckých lexém, ktoré sú preložené do latinčiny a následne do ruštiny. Rovnako obsahuje neologizmy (lexikálne neologizmy aj neosémantizmy), pričom prevzaté slová (predovšetkým kalky) priamo odrážajú vplyv lexikálnej a sémantickej bázy nemeckého jazyka na ruský jazyk. Slovník je súčasne odrazom stupňa europeizácie ruského jazyka a obrazom reálnej jazykovej situácie ruštiny prvej tretiny 18. storočia,⁴⁰ ktorý je v danom období evidentný. Medzi fundamentálne a príznakové atribúty slovníka patria najmä 1. synonymickosť termínov (vrátane neologických tvarov, pričom najfrekvencovanejšie sú zastúpené nové termíny z oblasti medicíny, botaniky, somatológie a anatómie, mineralógie, chémie); 2. synonymický rad prekladových ekvivalentov a 3. podrobnejší výklad ekvivalentu.

Ruské ekvivalenty priamo korešpondujú s nemeckými lexikálne, foneticky (ako transkribované, kalkové lexikálne jednotky), často sú zasadené do širšieho sémantického poľa, resp. synonymického radu, napr. nem. *Masquerade* – rus. *машкарад* (maškaráda); nem. *Patron* – rus. *патрон, благодетель, милостивец, заступник, защититель, представитель* (patrón). Termíny z náučnej oblasti autor prekladá prevzatým slovom z latinského jazyka (latinizmom), napríklad: nem. *Luft-ader*, lat. *arteria*, rus. *артерия* (tepna, artéria).

V prípade absentujúceho ekvivalentu pôvodného nemeckého hesla autor pristupuje (aj keď len v zriedkavých prípadoch) k sémantizácii a výkladu významu slova, respektíve k jeho definícii, napr. nem. *Majorenn*, lat. *majorennis*, rus. *въ совершенномъ возрастѣ пришедший, совершенного возраста* (dosiahnuť dospelý vek, (byť) v dospelom veku). Tak Weissmann, ako aj prekladatelia jeho slovníka si evidentne plne uvedomovali prínos a funkciu paratextového slovníka pre vtedajšiu vedeckú spoločnosť, o čom svedčí aj formovanie terminologickej bázy ako budúceho fundamentu terminologických systémov vedeckých disciplín. V mnohých prípadoch je najprínosnejším komponentom v štruktúre hesla nielen prekladový ekvivalent, ale najmä výklad, objasnenie významu prostredníctvom deskripcie, evidencie synonymického radu, prípadne uvedenia sémantického poľa neologizmu.

Exemplifikácie usporiadania hesiel:

Calendermacher, Calendariographus,

календарописецъ, сочинитель календаря: которыхъ положенія свѣзды собрали,
и годовыя зимы и лѣта премѣнности въ извѣстное привелъ правило.

Cantzler, grammathophylacium,

канцелярія, государственныхъ дѣлъ и писемъ хранилище;

Colict, colica,

Колика болѣзнь: рѣзь, закутъ въ животѣ

Ein Mann ein Mann, ein Wort ein Wort,

nescit vox dicta reverti,

mentiri nn cadit in virum bonum,

доброму челоуѣку лгать непристойно, неприлично, добрые люди не

обманываютъ. Сказавъ слово неворотишь, несказавъ слово крѣпись,

variáciu a modifikáciu, lexikálnu variantnosť, slovotvornú variantnosť a podobne. Blížšie pozri analytickú štúdiu Алексеев, А. А.: Изменения в языке и изменения в словаре (лексикологические заметки). In: Словари и словарное дело в России XVIII. Века. Институт русского языка Академия Наук СССР. Ленинград: Наука, 1980, s. 38-44.

⁴⁰ Биржакова, Е. Э.: Русская лексикография XVIII века, с. d.

а сказать его держися.

Miniatur, punctis, picta imago,

миниатюра, мѣлка, дробная живопись;

Mithridat, antidotum Mithridaticum,

Митридатъ. лекарство отъ отравы (Weissmann, s. 419);

Parlament, summa curia,

Парламентъ, высшее собраніе знатнѣйшихъ государственныхъ членовъ;

1.5 Pismovnik Nikolaja Gavriloviča Kurganova

Postupný proces zavádzania cudzích slov do ruského jazyka (tzv. europeizácia ruského jazyka) sa v 30. rokoch 18. storočia stáva predmetom diskusií a spája sa so vznikom jazykového purizmu. V druhej polovici 18. storočia už dochádza k etablovaniu ideí jazykového purizmu, čo priamo súviselo s explikáciou ideí národného obrodnenia, bojom za svojbytnosť a zachovanie národných špecifik ruského jazyka a kultúry.⁴¹ Predstaviteľom jazykového purizmu bol predovšetkým ruský spisovateľ, básnik, prekladateľ a dramaturg Alexander Petrovič Sumarokov,⁴² ktorého idey boli akceptované najmä osvietenskou vrstvou. Puristické tendencie vtedajšej intelektuálnej a akademickej sféry sa paradoxne zaslúžili o vznik ďalšieho slovníka cudzích, resp. prevzatých slov a neologizmov. Výrazne sa o to pričínal stúpenec sumarokovských ideí Nikolaj Gavrilovič Kurganov, autor tzv. *Pismovnika*⁴³ (1769), určeného pre samoukov jazyka a literatúry.⁴⁴ Komplementárnou súčasťou *Pismovnika* je *Словарь разноразличной* (*Slovník viacjazyčný, ďalej ako SVK*), ktorý predstavuje slovník neologizmov s dôvetkom *Slovník viacjazyčný alebo výklad slov židovských, latinských, francúzskych, nemeckých a ďalších cudzích, používaných v ruskom jazyku a niektorých slovanských slov*.⁴⁵ Má jednoduchú koncepciu a štruktúru, heslo obsahuje 1. heslové slovo, 2. jeho prípadné synonymum, resp. dvojtvar (formálny, fonetický) 3. výklad významu slova, 4. prípadné dovtedy známe synonymá neologizmu.

Exemplifikácie usporiadania hesiel:

Аббатъ, авва, отецъ настоятель обители.

Абдрукъ, образецъ.

Абіе, скоро, не медля.

Абордажъ, сцѣпка кораблей.

⁴¹ Биржакова, Е. Э. – Воинова, Л. А. – Кутина, Л. Л.: Очерки по исторической лексикологии XVIII века, с. d., s. 73-74.

⁴² Alexander Petrovič Sumarokov (1717–1777) je jedným z najvýznamnejších predstaviteľov ruskej literatúry 18. storočia, básnik, spisovateľ, dramaturg, považovaný za prvého profesionálneho ruského literáta. Bol ocenený Rádom Svätej Anny a hodnosťou *skutočný štátny radca* (pozri bližšie Гуковский, Г. А.: Сумароков и его литературно-общественное окружение. In: История русской литературы: В 10 т. АН СССР. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1941-1956. Т. III: Литература XVIII века. Ч. 1, 1941, с. 349-420).

⁴³ Publikácia je zložená z dvoch autonómnych častí. Prvá časť v troch kapitolách rozsiahlym spôsobom definuje gramatiku a fonetiku ruského jazyka a obsahuje kapitoly didaktických cvičení, štyri samostatné a osem rozsiahlejších príloh modelov žánrovo diferencovaného jazyka. Druhá časť obsahuje texty na čítanie pre nácvik a cizelovanie rétorických kompetencií, básne, epištoly, historické nápisy na kameňoch, bájky, podobenstvá, mravne a eticky poučné texty, úvod do vied (filozofia, etika, história, teológia, biológia, archivníctvo a pod.); *Slovník viacjazyčný* (v ruskom origináli *Словарь разноразличной*; rozsah strán od 224 do 274); *Slovník proprii* (rozsah strán od 275 po 279) obsahujúci etymologicky orientovaný výklad mien (ruských aj cudzích a prevzatých, s komentárom a objasnením sémantickej motivácie proprii), prílohu jednoduchého výkladového slovníka s názvom *Русский словотолкъ* (*Ruský slovník*, rozsah strán od 280 po 287) a *Объяснения словаря* (*Výklad slovníka*).

⁴⁴ Анциферова, О. Н.: Иноязычная лексика в «Письмовнике» Н. Г. Курганова. In Анциферова, О. Н. (ed.): Научный диалог, 2014/ № 9 (33): Филология. Педагогика.; s. 6-13.

⁴⁵ V ruskom origináli *Словарь разноразличной, или толкованіе Еврейскихъ, Латинскихъ, Французскихъ, Нѣмецкихъ и прочихъ иноземскихъ употребляемыхъ въ рускомъ языкѣ, и нѣкоторыхъ Славянскихъ словъ*.

Абрисъ, рисунокъ, узоръ.
Абсолютъ, самовластной.
Авамо, тамо, туды.
Авансировать, происходить въ чинъ, успевать.
Адресовать, указать, доставить, довести.
Адресоваться, пристать, сказаться, отослаться.
Администрація, управленіе, опекуństwo.

Kurganov objaňuje svoju motiváciu pre zostavenie slovníka v časti *Výklad slovníka* nasledovne: význam cudzojazyčných slov sa tu explikuje „nie preto, aby sme ich všetky používali, ale aby sme dokázali, že sú cudzie (okrem slovanských slov pre pochopenie cirkevných kníh) a že mnohé z nich sú zbytočne prevzaté ruským jazykom, ktorý vlastnými slovami až prebytočne oplýva“.⁴⁶ Niektoré prevzaté slová však Kurganov v *Pismovniku* neuvádza vzhľadom na presvedčenie, že nie je nevyhnutné uvádzať namiesto pôvodných ruských slov ich novotvary,⁴⁷ pričom až 53 slov považuje za redundantné, napr. *мамка* (pestúnka) – *гувернантка* (gouvernante); *забѣда* (zákusok) – *дезерты* (dezert); *голосная* (hlasová) – *вокальная* (vokálna); *учиться* (učiť sa) – *штудировать* (študovať) a podobne. Samotné autorovo konštatovanie poukazuje na existenciu silného jazykového purizmu ruskej akademickej sféry už v 18. storočí.

1.6 Slovník Akademie Ruskej (1789–1794)

Už od počiatku 18. storočia sa v ruskom akademickom priestore formujú idey akademickej kooperácie a snahy o vytvorenie slovníka ruského jazyka, čo potvrdzuje aj reč ruského básnika, prekladateľa a filológa Vasilija Kiriloviča Trediakovského na prvom zasadnutí Ruského zhromaždenia (Российское собрание), založeného v roku 1735 v Petrohradskej Akadémii vied. Ruské zhromaždenie bolo vytvorené na základe príkazu a organizované pod gesciou hlavného veliteľa Akadémie vied (rus. hist. *главный Академии командир*) baróna Johanna Alberta Baron von Korffa zo dňa 14. marca 1735⁴⁸ s cieľom kolegiálnej redakcie a korekcie prekladov s podporou akademických prekladateľov. Trediakovskij ako vedúca autorita organizácie sekcie prekladateľov apeluje na nevyhnutnosť vytvoriť a kreovať gramatiku ruského jazyka, dobrú a správnu («доброй и исправной»),⁴⁹ slovník ruského jazyka (лексикона «полного и довольного»), rétoriku a rukoväť pre poetiku. Na báze požiadavky Ruského zhromaždenia Petrohradskej Akadémie vied Andrej Ivanovič Bogdanov, jeden z prvých ruských bibliotekárov a knihovedcov zosumarioval lexikálny fond hesiel v rozsahu šesťdesiat tisíc slov, vyselektoval a spracoval slovníkový materiál a venoval sa jeho výkladu a sémantizácii. Na tvorbe slovníka kooperovali aj ruský básnik, spisovateľ a prekladateľ Kirjak Andrejevič Kondratovič, *koležský asesor* a star-

⁴⁶ V ruskom origináli «не для того, чтобы их всё употреблять, но доказать, что они чужія (кроме Славенскихъ словъ для разумѣнія церковныхъ книгъ) и что многія изъ нихъ напрасно введены въ русской языкъ преизбыточной своими словами» (In Курганов, Н. Г.: Письмовник – Книга Письмовник, а в ней наука российского языка с семью присовокуплениями разныхъ учебныхъ и полезно-забавныхъ вещесловий: новое издание, пересмотренное, поправленное и умноженное профессоромъ и кавалеромъ Николаемъ Кургановымъ: в двухъ частях, Санкт-Петербург, 1777. Ч. I – II, s. 288).

⁴⁷ Pozri bližšie: Курганов, Н. Г.: Письмовник – Книга Письмовник, а в ней наука российского языка с семью присовокуплениями разныхъ учебныхъ и полезно-забавныхъ вещесловий: новое издание, пересмотренное, поправленное и умноженное профессоромъ и кавалеромъ Николаемъ Кургановымъ: в двухъ частях. Санкт-Петербург, 1777. Ч. I – II, s. 288-289.

⁴⁸ Сухомлинов, М. И.: Материалы для истории имп. Академии наук, Т. I. Санкт-Петербург, 1885, s. 75; II, s. 633.

⁴⁹ Куник, А.: Сборникъ материаловъ для истории Академии наукъ в XVIII веке, ч. I. Санкт-Петербург, 1865, s. 10-11.

ší prekladateľ pri Akadémii vied a mnohí ďalší akademickí prekladatelia.⁵⁰ Práca na slovníku bola dlhodobá a systematická (od roku 1783) a trvala celých jedenásť rokov. Prvý normatívny výkladový slovník ruského jazyka dostal názov *Словарь Академии Российской (1789–1794)* (*Slovník Akademie Ruskej*) a obsahoval 43 357 slov. Prirodzene, danú publikáciu nechápeme ako samostatný slovník neologizmov, neologizmy (najmä neosémantizmy) však tvoria vzhľadom na charakter akademického slovníka pomerne značnú časť a sú implementované do jeho lexikálnej bázy (napríklad, *абишит, авангардия, агент, адъюнкты, адъютанты, акцент, акциз, акция, антикамера, апартамент, апелляция, аппетит, аппробация, апрош, ария, аматура*).

Pôvodný rukopis bol po korektorských zásahoch rozdelený na šesť častí a odovzdaný na ďalšie redakčné úpravy *Ruskej akademii*, informácie o jeho ďalšom spracovaní však nie sú archivované a z pôvodného korigovaného rukopisu sa ako originál zachovala iba časť, týkajúca sa výlučne cudzojazyčných hesiel a neologizmov *А–Армяк*.⁵¹ Heslá sú zoradené podľa abecedného poradia a štruktúra hesla zahŕňa 1. heslové slovo, 2. slovnodruhovú a gramatickú charakteristiku, 3. definíciu heslového slova, 4. prípadné derivované tvary pôvodného hesla. Fakultatívne sú doplnené informácie o 5. štylistických a normatívnych špecifikách hesiel, 6. etymológii slova, 7. zdroji a 8. exemplifikácii. V slovníku nie sú striktné vymedzené heslové hniezda a ak áno, tak iba v ojedinelých prípadoch, napríklad, *аппробация – аппробованный, аппробую*. Hniezdovanie nemá koherentnú štruktúru, a tak nie je jasné, či hlavným princípom usporiadania hesiel bola derivácia (napríklad, sloveso *алмажу* má gramatickú formu 1. osoby singuláru a nachádza sa v abecednom poradí za heslom *алмажение* a nie naopak, ako to vyplýva zo vzťahu odvodzovania). Do registra slovníka boli zaradené rôznorodé slovné druhy, napríklad, substantíva (apelatíva, propriá (rôzne onymické jednotky, napríklad aj antroponymá či názvy mesiacov (*Август (Серпень)*)), ako aj verbá (bez východiskového tvaru v infinitíve, zväčša uvádzané v 1. osobe singuláru prézenta), adjektíva a adverbíá. Heslové slová disponujú gramatickými charakteristikami (napr. gramatický rod pri substantívach (genitív singuláru), slovesný vid, uvedenie slovného druhu pri adverbíách, adjektívach a prepozíciách. Lexikálne výpožičky obsahujú aj informáciu o etymológii slova, napr. *АВБА, вы, с: м. слово Сирское <...>, АДЪЮНКТЬ, та, с: м. Слово Латин(ское): <...>. АЛТАБАСЪ, са, с: м. Персид. <...>*. V niektorých prípadoch heslá disponujú aj podrobnejším výkladom a informáciou, v akej sfére náuky alebo sociálneho života sa aktívne používajú, napr. *алтабас – в старинных книгах так называются богатые парчи; алавастр – сосуд; употребление токмо в священном писании*, čo neplatí pre všetky evidované heslá, definícia hesiel je však prítomná vo všetkých prípadoch, často obohatená exemplifikáciami.

Exemplifikácie usporiadania hesiel:

АМАЛЬГАМА, мы, с: ж. Греч. Реченіе химич. Спускъ металловъ и полуметалловъ посредствомъ тренія съ извѣстнымъ количествомъ ртути, въ коей распустятся металлы совсѣмъ невидимы и мягки на подобіе тѣста бываютъ. *Позолоту въ огонь посредствомъ золотой амальгамы наводятъ. Оловянную амальгамою подводятъ зеркала.* см. Сортучка.

Амальгамація, цѣи. с: ж. Самое дѣйствіе тренія; посредствомъ коего металлы во

⁵⁰ Na zostavení slovníka spolupracovalo 35 akademických pracovníkov. E. R. Daškovová spracovala heslá na C, Š a ŠČ (Ц, Ш и Щ); heslá na G – admirál I. L. Goleniščev-Kutuzov; heslá na D – G. M. Pokorskij; heslá na Je (Е) – astronóm S. Ja. Rumovskij; heslá na L – D. I. Fonvizin; heslá na T – G. R. Deržavin; heslá na Ju (Ю) – gróf A. S. Stroganov; heslá na E (Э) – I. I. Šuvalov.

⁵¹ Биржакова, Е. Э.: Русская лексикография XVIII века, с. д., s. 114-115.

ртути распускаются. Амальгамація мѣди труднѣ Амальгамація бываетъ другихъ металловъ. зр. Сортучивание. (*Slovar Akademii Rossijskoj*⁵², s. 27)

АДЬЮ'НКТЬ, та.с.м. слово латин: которымъ называется пріобщенный къ учному обществу.

АДЮТАНТЬ, та.с: м. Чинъ военной означающій Маіорскаго въ полку помощника, которой беретъ отъ него по вся вечера слово, помогаетъ ему полкъ уставливать и караулы отправлять, пребываетъ при немъ въ походѣ и на бою всегда на лошади. Аршик : воинскій стр. 143. (*Slovar Akademii Rossijskoj*, s. 12)

V predslove (na s. 9-10) sa selekcia vybraných lexikálnych jednotiek (hesiel), predovšetkým cudzojazyčných zdôvodňuje nasledujúcim spôsobom: „Všetky cudzie slová, zahrnuté v slovníku sa tu nenachádzajú priam nevyhnutne a majú rovnocenné slovanské a ruské náprotivky; zachované sú len 1. názvy židovské a grécke v svätých knihách prijaté a používané ako medzi kňazmi, tak aj prostým ľuďom a neutrpejú žiadnym prekladom; 2. pomenovania vlád, stupňov, hodností, úradníckych postov, ktoré boli v novšej dobe prijaté, ktoré boli podľa právoplatných zákonov do nášho Slovníka zahrnuté; 3. názvy diel, tak vedeckých a umeleckých odinakiaľ privezených, ktorým podľa všeobecného práva všetkých jazykov prislúcha miesto aj v našom Slovníku.“

1.7 Úplný nemecko-ruský slovník

Úplný nemecko-ruský slovník⁵³ publikovaný v roku 1798⁵⁴ obsahuje titulný list a predslov, ktoré sú zostavené v dvoch jazykových mutáciách (v ruštine a nemčine). Základom pre jeho zostavenie sa stala päťväzková publikácia I. K. Adelunga s názvom *Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuches der hochdeutschen Mundart, mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders aber der Oberdeutschen* publikovaná v Lipsku (1774–1786). Excerpcie prefixálnych verb z uvedeného slovníka obsahujú značné množstvo neologizmov 18. storočia, ktoré svedčia o vysokej produktivnosti slovotvorby a výraznej aktívnosti prefixácie v tomto období (napríklad, *сжечь* (spáliť), *съесть* (zjesť, požiť)).⁵⁵ Vysoký podiel neologických jednoslovných pomenovaní, ktoré sú typické pre jazyk 18. storočia tvoria aj deverbatívne substantíva (napríklad, *выращивание* (pestovanie), *выкармливание* (vykrmovanie), *распахивание* (rozorávanie))⁵⁶ a deadjektívne substantíva s ruským sufixom *-ость*, ako napríklad, *жирность* (mastnota, tuk), *тучность* (tučnota, tučnosť, obezita), *отлогость* (pozvoľnosť, miernosť), *покаяность* (skleslosť, ponurosť), *тупость* (tuposť, otupenosť, obmedzenosť), *мелкость* (drobnosť, plytkosť), *неглубокость* (plytkosť, povrchnosť), *необинновенность* (hist.) (otvorenosť, úprimnosť), *щедродательность* (štedrosť) a pod.⁵⁷

⁵² Slovník je v úplnej digitálnej verzii dostupný na internete: <https://runivers.ru/bookreader/book10107/#page/76/mode/1up>

⁵³ Slovník je v úplnej digitálnej verzii dostupný na internete: <https://elibrary.tambovlib.ru/?ebook=4308#n=7>

⁵⁴ V plnom znení v ruskom origináli s názvom *Полный немецко-русский лексикон: Из большого грамматически-критического словаря господина Адельунга составленный: С присовокуплением всех для совершенного познания немецкого языка нужных словоизречений и объяснений; Издано Обществом ученых людей. В Санктпетербурге: печатан в Императорской типографии, у Ивана Вейтбрехта, 1798.*

⁵⁵ Биржакова, Е. Э.: Русская лексикография XVIII века, с. d., s. 118.

⁵⁶ Exemplifikácie, ktoré uvádzame, pochádzajú z pôvodného prameňa a z práce Biržakovovej. Pozri bližšie Биржакова, Е. Э.: Русская лексикография XVIII века, с. d., s. 118.

⁵⁷ Exemplifikácie, ktoré uvádzame, pochádzajú z pôvodného prameňa a z práce Биржаковой, Е. Э.: Русская лексикография XVIII века, с. d., s. 118.

Exemplifikácie usporiadania hesiel:

Anschweißen, v. reg. act. I) (у кузнецовъ) наварить, сварить желѣзо, приварить.
Ein Stück Eisen an das andere anschweißen, кусокъ желѣза къ другому приварить,
2) (у охотниковъ) подстрѣлить.
Ein Stück Vieh anschweißen, звѣря подстрѣлить.
Die anschweißung, сварка желѣза, подстрѣливаніе звѣря

Evidentným špecifikom slovníka v porovnaní s inými lexikografickými prácami daného obdobia je zaradenie špeciálnej lexiky a profesionalizmov z cudzích jazykov, ktoré bolo potrebné preložiť a sprístupniť tak nositeľovi ruského jazyka. Vďaka spracovaniu špeciálnej a profesio-nálnej lexiky a terminológie tohto obdobia bolo v slovníku zafixovaných množstvo slov, ktoré v iných lexikografických zdrojoch absentovali. Patria k nim lexémy ako napr. *anschweißen* (zva-riť), *aufklämen* (navíjať na tkáčsky stroj plátno) alebo *aufsalzrohren* (šípky, švy).

Exemplifikácie usporiadania hesiel:

Anschweißen (у кузнецов) наварить, сварить железо, приварить;
Antrittsschmaus (у тередорщиков) приступок;
Anwurf (у суконных фабрикантов) покроем;
Auflämen (у ткачей) навивать на навою основу или полотно;
Auflösen (у охотников) позночить;
Aufsalzrohren (у швей) стрелки, обшивки, прогоны;
Fische (у слесарей) ершь, коленчатая петля.

V niektorých prípadoch je doplnená definícia, prípadne výklad významu hesla:

Firstenerz (в горн. заводах) потолочная руда, руда, которая не в глубь простирается, но кверху, в потолке стоя или отлого проходит;
Finalstock (у типографщиков) заставка, дерево с резьбою, коим при конце книг и отделений фигуры отпечатывают;
Filet (у переплетчиков) корбель, орудие, коим они разныя фигуры на переплетах наводят, и самыя сии фигуры;
Fleischeisen (у скорняков) подходка, большой нож, которым сдирают бухтарму с кож.⁵⁸

Približne v druhej polovici 18. storočia sa v ruskej akademickej sfére exponujú puristické tendencie. Prejavujú sa najmä v charaktere, žánre a ďalšom smerovaní lexikografickej produkcie. Diskusie v rámci „očistenia“ ruského jazyka od prílevu cudzojazyčných výrazov získavali čoraz angažovanejší charakter, čo sa prejavilo predovšetkým na redakčných úpravách a reedíciách lexikografických prameňov. Redakčné úpravy a zásahy v slovníkoch nenaznačovali konštruktívny prístup k jazyku a ani zďaleka neodrážali skutočný stav aktívneho lexikálneho fondu ruského jazyka v tomto období. Ako príklad uvedieme trojzväzkový slovník ruského prekladateľa Sergeja Savviča Volčкова⁵⁹ *Французскы лексикон, obsahující všetky slová francúzskeho jazyka, ... s nemeckým a latinským, preložený do ruského jazyka, ... s pridáním mnohých slov a výrazov*⁶⁰ (*d'alej ako FLV*), vydaný v Sankt-Peterburgu v rokoch 1785–1787. Uvedená publikácia

⁵⁸ Exemplifikácie excerptované z pôvodného prameňa a podľa Биржакова, Е. Э.: Русская лексикография, с. д., s. 188.

⁵⁹ 1707–1773, тайомник Академіе вѣд а рѣдатель Сенатской типографіе Рускѣго имперіа (Сенатская типографія).

⁶⁰ V ruskom origináli *Французской лексикон, содержащий в себе все слова французскаго языка, також все в науках, художествах и в ремеслах употребительныя названия, собственные имена людей, земель, городов, морей и рек,*

je druhým vydaním prvého dvojzväzkového slovníka S. S. Volčkova s názvom *Новый лексикон во французском, немецком, латинском а ај в руском языке, с прекладом асесора Сергея Волчкова* (ďalej ako *NLV*),⁶¹ ktorý bol publikovaný v rokoch 1755–1764 v Sankt-Peterburgu. Toto prvé vydanie Volčkovovho akademického slovníka (*NLV*) nie je determinované jednoslovnými prekladovými ekvivalentmi heslových slov. Autor uvádza ekvivalentný, prípadne celý synonymický rad ruských prekladových ekvivalentov vrátane dialektizmov. Prekladová časť oveľa aktívnejšie pracuje s cudzojazyčnými výpožičkami, kalkami a transliterovanými formami francúzskych lexém.

Výrazný jazykový purizmus daného obdobia zreteľne ovplyvnil druhé vydanie Volčkovovho akademického slovníka (*FLV*), čo sa odrazilo na jeho výraznej redakcii. V publikácii badáme značné rozšírenie prekladových ruských ekvivalentov o doplňujúce kontextové a štylistické informácie, prípadne uvedenie komunikačno-pragmatickej charakteristiky lexémy, čo ho radí k žánru prekladových a súčasne výkladových slovníkov.⁶² Modifikácia druhého vydania publikácie *NLV* sa týkala najmä, ako tvrdí Biržakovová,⁶³ ostrakizácie slov ako *комплимент* (kompliment), *комплект* (súbor), *комплексия* (štruktúra tela), *компатриот* (rodák, krajan), *камерад* (kamarát; event. zast. rus. priateľ z vojenskej služby), *секрет* (tajomstvo), *трактамент* (zast. rus. vo význame daň, spokojnosť, pohostinnosť), *центр* (centrum, stred) a iných; nahradenia prevzatých slov ruskými ekvivalentami, ako napríklad: *комплиментщик* – *учтивец* (lichotník), *стиль* – *слог* (štyl – sloh), *кондуктор* – *указатель* (sprievodca), *канал* – *проток* (kanál, tok), *поры* – *продушкины* (póry, prieduchy), *кредит* – *доверенность* (dôveryhodnosť, splnomocnenie), *полировать* – *лощить* (polírovať, leštiť), *кабинет* – *покой* (kabinet, izba), *эпилепсия* – *родимец* (epilepsia, padúcnica), *каприоль* – *прыжок* (skok), *шандал* – *светильник* (svietidlo, kahanec, svietnik, lampa), *командовать* – *управлять* (riadiť, rozkazovať), *компания* – *беседа* (spoločnosť, partia, družina), *циркулярное письмо* – *окружное письмо* (zast. cirkulár; obežník, okružný list) atď. Túto tendenciu k „očisteniu“ ruského jazyka potvrdzujú redakčné úpravy *FLV* v zmysle vyňatia prevzatých slov z bázy slovníka (napríklad, *протектриса*, *фальшивый*) v porovnaní so slovníkovou bázou *NLV*, a taktiež substitúcia cudzojazyčnej lexiky inováciami podľa ruských modelov lexém, či návrat archaických tvarov (staroruského a cirkevnoslovanského jazyka) ako ekvivalentov cudzojazyčnej lexiky.

Záver

Fundamentálne lexikografické práce, prezentované v kontexte genézy protoneografických snáh 18. storočia v ruskom akademickom priestore predstavujú predovšetkým viacjazyčné prekladové a výkladové slovníky. Lexikografické diela nami analyzovaného obdobia sú nielen svedectvom doby a stavu lexiky ruského jazyka daného obdobia, navyše odrážajú dve základné tendencie v stupni akceptácie a definovaní neologizmu ako takého – striktný jazykový purizmus

с немецким и латинским, / *Предложенный на российской язык при первом издании Сергеем Волчковым, а при сем третьем вновь пересмотренный и выправленный, с прибавлением многих слов и речений.*

⁶¹ Волчков, С.: *Новый лексикон на французском, немецком, латинском, и на российском языках, переводу асессора Сергея Волчкова* [Текст]. Ч. 1. С литеры А по литеру G (пер. асессора Сергея Волчкова). Санкт-Петербург: Имп. Акад. наук, 1755, [4]. Slovník je v úplnej digitálnej verzii dostupný na internete: <https://elibrary.tambovlib.ru/?ebook=4322>

⁶² Pozri bližšie: Алексеев, А. А.: *Изменения в языке и изменения в словаре* (Лексикологические заметки). In: *Словари и словарное дело в России XVIII в.* Ленинград: Наука, 1980, с. 38-44. Pre porovnanie gramatických a ortografických noriem prvého vydania a prvej reedície Volčkovovho slovníka pozri bližšie Brien, N.: *Die Weißmannischen Wörterbücher – ein kurzer Vergleich der Erst- und Zweiaufgabe.* In: *Weismanns Petersburger Lexicon von 1731.* München: Sanger. B. III., s. 23-37.

⁶³ Биржакова, Е. Э.: *Русская лексикография XVIII века, с. d., s. 179.*

a jazykovú toleranciu. Diela (slovníky) 18. storočia sa stali prvým pilierom iniciačných snáh o akceptáciu a fixáciu nových pomenovaní v ruskom jazyku. Primárne sa o to zaslúžili prvé jednoduché prekladové slovníky cudzích slov a nových pomenovaní: *Номенклатор на латинскомъ, русскомъ и немѣцкомъ языкъ* (1700); *Slovník trojjazyčný Fjodora Polikarpoviča Polikarpova-Orlova* (resp. *Lexikón Polikarpova*) (1704); *Lexikón nových slov podľa abecedy* (pred r. 1725). Reprezentantom inovačných tendencií k náročnejšiemu spracovaniu hesiel a komplexnejšej štruktúre slovníka sa stala *Kniha lexikón alebo Súbor slov podľa abecedy z ruského do holandského jazyka Jakova Vilimoviča Brjusa* (1717). Paralelne, silnejúca tendencia k jazykovému purizmu sa už v 30. rokoch 18. storočia výrazne odrazila na koncepcii výkladových slovníkov (prevažne vo forme dodatkov k slovníku, napríklad *Slovník viacjazyčný (Pismovnik)* Kurganova, 1769; druhé, výrazne redakčne upravené vydanie Volčkovovho akademického slovníka (*FLV*) 1785–1787) a mala formálne dokázať, že síce nové slová existujú, ale sú v ruskom jazyku zbytočné. Lexikografický obrat k nevyhnutnosti fixovať slová cudzojazyčného pôvodu vrátane neologizmov zaznamenávame najmä v druhej polovici 19. storočia. Príkladom postupnej akceptácie obohacovania lexikálneho fondu aj z cudzojazyčných zdrojov sa stáva najmä *Slovník Akademie Ruskej* (1789–1794). Petraševského prehodnotenie hesiel *neologismus*, *neológia* a *neologický* v Kirillovom slovníku *Vreckový slovník cudzích slov* (1846) je ďalším apelom k rekonštrukcii a legitimizácii pozície neologizmov v jazyku (rovnako ako aj v Tollovom *Príručnom slovníku z rôznych oblastí poznania* (1863–1866) či *Výkladový slovník živého veľkoruského jazyka* V. I. Daľa (1863–1866)). Aj napriek evidentne intenzívnej snahe stúpencov jazykového purizmu v ruskej akademickej sfére a zjavnej intolerancii k existencii neologizmu sa v 19. storočí zvyšuje produkcia slovníkov, fixujúcich neologizmy. Lexikografická produkcia nami analyzovaného obdobia aj napriek vplyvom puristických tendencií je dôkazom nemožnosti eliminovať z jazyka nové lexikálne prvky a stáva sa tak východiskom pre ďalšie teoretické bádanie v oblasti ruskej neológie a neografie 20. storočia.